

ÚVODNÁ ESEJ KUSÝ, STRAUSS & BERLIOZ SAMUEL ABRAHÁM

Profesor Miroslav Kusý – filozof, intelektuál, disident, politológ. Filozof svojou pôvodnou profesiou a založením, disident z vlastného rozhodnutia, intelektuál, ktorý sa už viac ako štyri desaťročia vyjadruje k páličným problémom slovenskej spoločnosti, aktívny odporca normalizačného režimu, iniciátor rozvoja politológie na Slovensku. Jeho hlas bolo možné jasne rozoznať v šume takých rozdielnych dôb, ako sú šesťdesiate roky, obdobie normalizácie a aj po roku 1989. Každý, kto bude chcieť načrtnúť jeho intelektuálnu a životnú dráhu, však bude zrejme hovoriť nielen o filozofovi, ale o marxistickom filozofovi, nielen o reformátorovi, ale o reformnom komunistovi, nielen o disidentovi, ale o marxistovi-disidentovi, nielen o politológovi zachovávajúcom neutralitu, ale aj o angažovanom publicistovi. A pre tých, ktorí chcú spochybniť jeho intelektuálnu integritu a kompetencie, však Miroslav Kusý bude „len“ bývalý alebo precitnutejší komunista.

Možno, že po tom všetkom, čo komunistické režimy v 20. storočí napáchali, dnes vyznejú naivne a vari aj nemiestne diskusie o mladom a neskorom Marxovi, o rozdieloch medzi Leninom a Stalinom. Brillantní analytici ako Lukács, Sartre, či Adorno sú dnes uznávaní nie kvôli tomu, že boli marxisti, ale preto, že niektoré ich myšlienky a analýzy sú dodnes relevantné a podnetné. Aký to paradox, že po spráchnivení príšerných režimov a ideológií prežijú brillantné myšlienky niektorých ich vyznávačov a obetí, ktorí by však možno bez ošiaľu či tlaku necítili potrebu niečo zo seba dostať. Preto sa mi zdá podstatnejšie hodnotiť jednotlivca, jeho tvorbu a činy, než komunistický režim alebo ideológiu, ktorý im určoval kontext ich života a tvorby. Dôležitá je miera osobnej angažovanosti v zápase s falošným božstvom ešte počas jeho existencie. Predsa je len rozdiel – prinajmenšom morálny –, či som verejne kritický ku komunizmu vtedy, keď sa už stal nenávratne minulosťou, alebo vtedy, keď je ešte režim plne „pri sile“. Miroslav Kusý sa komunistickému režimu, do ktorého vkladal nádej, ale zažil aj trpkosť a bezmoc, ako jeden z mála na Slovensku postavil na odpor a svoje odmietnutie režimu „reálneho socializmu“ dokázal aj teoreticky zdôvodniť.

Kusého životopis – i keď jedinečný – je variáciou príbehu ľudí, ktorí z ideálov vstupovali do komunistickej strany a možno verili, že zmenia svet. Niektorí z nich vytriezveli, keď zistili, že socializmus je vlastne režim, ktorý nechce rovnosť a spravodlivosť, ale je to systém tvrdo riadený a manipulovaný (v rôznom poradí) zločincami, dogmatikmi a kariéristami. A tak ľudia ako Leszek Kolakowski, Zygmunt Bauman v Poľsku, Ivan Sviták, Karel Kosík v Čechách, Ágnes Heller, Ferenc Fehér v Maďarsku, Milovan Djilas, Vladimir Dedijer v Juhoslávii či Miroslav Kusý a Milan Šimečka na Slovensku patria k tým, čo zistili – tak ako státisíce iných –, že komunistický režim zradil vlastné ideály alebo jednoducho bol zlý od počiatku, no patrili k tým nemnohým jednotlivcom, ktorí sa neváhali postaviť na odpor aj za cenu šikanovania a prenasledovania. Väčšina z nich sa nestala antimarxistami a k verejnému aktu odmietnutia marxizmu sa neznížili, pretože by to mohlo vyznieť ako prevracanie kabátu a zbavovanie sa zodpovednosti za niečo, čomu v minulosti verili a podľa toho konali. Usúdili však postupne, že sociálna a politická spravodlivosť má šancu a nádej v liberálno-demokratickom zriadení, a nie v režime, ktorý sa snaží naoktrojovať nejaké ideály sociálnym inžinierstvom.

Napísal som, že „režim zradil vlastné ideály“ – už samotný tento výrok vyznieva ako nostalgia za falošnou spravodlivosťou. Avšak viera a nádej vybudovať spravodlivý politický režim, ako aj úsilie o mier, prosperitu a vyznávanie určitých hodnôt nie sú výsadou Marxa a jeho pokračovateľov. Naopak, je to snaha jednotlivcov od dôb, keď môžeme túto civilizáciu nazývať civilizáciou. Pri spätnom pohľade do histórie určovalo formu a mieru ideálu zväčša náboženstvo. V dejinách Západu kresťanstvo zamietlo možnosť dosiahnuť ideál, „Božie mesto“ na zemi a spása príde až na druhom svete. Ako píše sv. Augustín, „ľudské mesto“, teda ľuďmi vytvorený politický útvar, má poskytnúť len ochranu a priestor na modlitby a „susedskú lásku“ v rámci komunity veriacich, ktorí dúfajú v spásu v „meste Božom“.

Od gréckej antiky však existuje tradícia, ktorá verí, že čas vyhradený na naplnenie ľudského ideálu je len tu na zemi a že najvyššie cnosti, ktoré vyznávame – alebo by sme mali vyznávať – nie sú dané Bohom, ale výplodom ľudského rozumu. Odvíjajú sa od tradície vzájomného ľudského spolunažívania

a, samozrejme, sú opreté o hodnoty vytvorené náboženstvom. Táto sekulárna tradícia sa prinavrátila počas humanizmu, odkedy spolunažívanie náboženského a sekulárneho ideálu koexistovalo striedavo v napätí a v symbióze. Od čias osvietenstva sú tieto dva ideály vo vyhrotenom vzťahu a v diametrálnom protiklade. Fanatizmus a dogmatizmus z oboch strán mal za následok mnohé vojny a obrovské utrpenie. V mene ideálov sa zabýjalo s čistým svedomím – to je zdroj legitimacy a pýcha každého druhu fanatizmu a totalitných režimov.

Liberalizmus a následne liberálna demokracia ako politický systém je jediná ideológia, ktorej hlavným cieľom nie je dosiahnutie nijakého ideálu, ale potieranie fanatizmu a presadzovanie tolerancie medzi rôznymi náboženskými a svetonázorovými presvedčeniami. Štát má garantovať individuálnu slobodu, spravodlivosť a poskytnúť rovnosť šanci, zatiaľ čo jednotlivci by sa mal držať určitých etických hodnôt a dodržiavať zákon. Tvoj názor a konanie budú tolerované, pokiaľ nebudeš porušovať slobodu a práva iných – premisa vychádzajúca z Biblie aj z Kanta, ktorou liberálna doktrína obmedzuje netolerantné ideológie alebo náboženstvá a zároveň stráži samu seba, aby sa nezmenila na policajný štát.

Samozrejme, jedným z dôsledkov sekularizácie je odcudzenie a relativizácia hodnôt. Život sa dá prežiť nielen bez ideálov, no aj bez toho, aby človek rozmýšľal, či je nejaká spravodlivosť možná alebo potrebná – ako to robí aj väčšina ľudí v stabilných a prosperujúcich krajinách. Tam, kde štát, zákony a systém zaručujú ľudskú dôstojnosť a základné ľudské práva a panuje ekonomická prosperita, abstraktné ideály sa paradoxne stávajú druhoradé. Nie je na tom nič čudné, hoci práve tento nezaujem hľadania ideálu považujú mnohí za krízu Západu, kde jedinými idolmi sú mamona, konzum a lascivnosť.

Prečo o tom všetkom píšem? Profesor Kusý sa považuje za liberála okrem iného práve kvôli tolerancii liberalizmu voči iným, pokiaľ ho priamo neohrozujú. Ako píše Ortega y Gasset, liberalizmus sa dokáže podeliť o svoju existenciu aj s nepriateľom – a nielen to, s nepriateľom, ktorý je slabší. To pre človeka, ktorý zažil netoleranciu komunistického režimu, reprezentuje ideálny režim v porovnaní s tým, ktorý mu pred rokom 1989 odoprel žiť slobodne. Vníma liberálne zriadenie, ktoré chráni a toleruje prirodzenú ľudskú rôznorodosť ako zdroj nádeje pre našu spoločnosť, ako záruku, že už nezažijeme čistky, šikanovanie a zabíjanie nevinných, tak ako za klérofašistického či komunistického režimu.

Leo Strauss

Politický filozof a kritik liberálnej demokracie Leo Strauss musel ako žid utiecť z Nemecka a záchranu i ochranu našiel v Spojených štátoch. Strauss si, samozrejme, vážil liberálnu demokraciu za jej tolerantnosť a otvorenosť a bol vďačný, že takým ako on poskytla možnosť slobodne tvoriť, písať a kritizovať, povedzme, aj samotnú liberálnu demokraciu. Ako píše: „Nemáme právo byť servilní k demokracii práve preto, že sme priatelia a spojenci demokracie“. On ju kritizoval pre jej slabosti – neschopnosť brániť sa voči vonkajším nepriateľom a najmä za jej hlavný cieľ, ktorým bola individuálna sloboda, a nie cnosť ako najvyššia ľudská meta, ako to bolo v antickom Grécku.

Čo sa týka vonkajších nepriateľov, liberálna demokracia bola a je mimoriadne úspešná a Strausove obavy sa stali bezpredmetné. Porazila svojich nepriateľov, ako argumentuje Ernest Gellner, zbraňami, ktoré si vybral nepriateľ – fašizmus vojensky, komunizmus ekonomicky. To Strauss nemohol vedieť, pretože svoje práce písal počas vojny, a keď v roku 1973 zomrel, vôbec nebolo jasné, že komunistické impérium sa zosype bez boja. Avšak jeho argumentácia, aby moderná liberálna demokracia bola ukotvená v Aristotelovej koncepcii „dobrej spoločnosti“, kde sa dôraz kladie na kultiváciu cností a zabezpečenie kvalitného liberálneho vzdelávania (nemá nič spoločné s politickou koncepciou liberalizmu), zostáva stále otvorená. Rovnako relevantná je jeho kritika, že Západ je potenciálne stále v kríze, pretože moderný racionalizmus nie je schopný poskytnúť nevyvrátiteľnú legitimitu liberálnej demokracie. Naopak racionalizmus, dotiahnutý do krajnosti, podkopáva a relativizuje základy, na ktorých stojí naša viera v princípy spravodlivosti a slobody. Totiž, ak naše najvyššie hodnoty nie sú dané Bohom, ale vymyslené rozumom, ich dodržiavanie je vecou vôle alebo dohody. Ak s nimi niekto nesúhlasí, môžeme ho fyzicky umlčať alebo prinútiť dodržiavať pravidlá, morálne však má právo s nami nesúhlasieť a podľa liberálnych zásad by jeho názory mali byť rešpektované. To je

základný rozpor multikulturalizmu a politickej korektnosti, ktoré vychádzajú z relativizácie základných hodnôt spoločnosti, a ak by sme im chceli dôsledne vyhovieť, podkopávajú fungovanie liberálnej demokracie. Teda to, čo Richard Rorty považuje za jadro a dôsledok racionalizmu, že žiadne naše hodnoty nie sú dané a pevné a to, ako sa John Rawls pokúša dokázať legitimitu liberálnej demokracie nepriamo, by Strauss vnímal ako neprekonateľnú slabosť moderného racionalizmu a z neho vyplývajúceho liberalizmu. Riešenie opäť vidí v návrate k „znovuobjaveniu“ antickej filozofie. Podľa neho, grécki filozofi, našli pravdu nielen platnú pre ich dobu, ale pravdu univerzálnu, teda platnú aj pre nás a my by sme sa mali usilovať objaviť ju.

Strauss mal a má stále dosť kritikov, ktorí mu vyčítajú jeho elitárstvo a spôsob ezoterického písania textov, aby jeho myšlienky neboli prístupné tým, ktorí nie sú schopní postaviť sa zoči-voči hrôze existenčného teroru. Mnohí mu tiež vyčítajú jeho inštrumentalizáciu náboženstva, ktoré považoval za jeden zo spôsobov prežitia beznádeje ľudskej existencie. Píše:

„Viera v aktívnych bohov pramení z našich obáv o svet a nášho pripútania k nemu – k svetu slnka a mesiaca a hviezd, k Zemi, ktorá sa každú jar pokrýva čerstvou zeleňou, k svetu života odlišnému od neživých, ale večných prvkov (atómov a prázdnoty), z ktorých náš svet vznikol a do ktorých opäť zanikne... Nepochybne žijeme v nekonečnom vesmíre..., v ktorom nič, čo je človek schopný milovať, nemôže byť večné. [A na inom mieste dodáva:] To, čo je večné, nemožno milovať“.

Strauss však nepatrí k nihilistom, pre ktorých ľudský život nemá zmysel a pravda je výmysel alebo vec výberu toho, čo sa nám práve hodí. Obracia našu pozornosť do antiky, kde zmysel a pravdu objavili filozofi ako Platón alebo Xenofón, no my sme ich už zabudli správne čítať. Na čítanie so Straussom sa však musí podujat každý sám. Bohužiaľ, obdiv, ale aj nesúhlas či vyvrátenie Straussa si vyžaduje vypätie a pokoj, ktoré väčšina dnešných politológov už nenachádza a venujú sa rôznym pramienkom moderných spoločenských a sociálnych vied, ktorými Strauss tak vehementne a bravúrne opovrhoval.

Leo Strauss nie je však dnes známy kvôli svojim kontroverzným argumentom a textom. Pred takými tromi-štyrmi rokmi, keď sme na zadnej strane K&K začali ohlasovať jeho profil, bolo Straussovo meno relatívne neznáme aj v USA. Až nečakané udalosti posledných rokov, ktoré nasledovali po tragédii v septembri 2001, zrazu zapríčinili, že dokonca aj v svetových denníkoch sa Leo Strauss objavil ako guru amerických neokonzervatívov. A keďže Straussove dielo bolo neznáme, novinári čerpali hlavne zo sekundárnych zdrojov, ktoré sú zväčša negatívne. Straussa vykreslili ako obškúrneho elitára, ktorý zaštepil svojich zverencov úlohou, aby „polepšili“ svet a šíрили demokraciu – teda ovládli svet –, či sa to niekomu páči alebo nie, všade, kde má Amerika záujmy. No a kde ich nemá? Ešte treba dodať, že novinári často nezabudli dodať, že Strauss i mnohí jeho stúpenci sú židia a čo iné ako konšpirácia a ovládnutie sveta môže byť ich snahou a cieľom. Vďaka G. W. Bushovi sa straussovci dostali do najväčšieho koridoru moci a George Jr. len vykonáva ich vôľu.

Môj priateľ a bývalý profesor Randy W. Newell nám vo svojej eseji z vlastnej skúsenosti prezrádza, čo znamená byť straussovcom a dáva do súvislostí neokonzervatívov a Lea Straussa. V Amerike autor slávnej knihy Uzatváranie americkej mysle (*The Closing of the American Mind*) a významný straussovec Allan Bloom systematicky prezentuje rôzne etapy vývoja diela Lea Straussa a končí slovami, ktoré o pár rokov možno nebudú také utopické, ako keď ich Bloom písal: „Nasledujúca generácia bude možno našu generáciu posudzovať podľa toho, ako tá naša posudzovala Lea Straussa“.

Hector Berlioz

V Kritike & Kontext sme dosiaľ neuviedli profil hudobníka a aj tentoraz robíme výnimku. Priznám sa, je to moje osobné vyznanie a oslava 200. výročia narodenia geniálneho skladateľa, dirigenta, libretistu, hudobného teoretika a skvelého štýlistu Hectora Berlioza. Hoci už vyše dvadsať rokov študujem a počúvam klasickú hudbu, čerpám z nej energiu a zažívam z nej radosť, akú dokáže poskytnúť len umenie, nikdy som nebol tak dlho posadnutý a nadšený jedným skladateľom ako za posledných pár rokov hudbou a textami Hectora Berlioza. Byť posadnutý jedným autorom sa vlastne prieči môjmu vkusu a vždy som si zakladal na znalosti a obľube celého spektra skladateľov a diel od Giovanniho

Gabrielihu po Phillipa Glassa – prvý bol tvorcom polyfónie, druhý minimalizmu. Avšak Berlioz je pre mňa niečo mimoriadne kombináciou geniálneho skladateľa a intelektuála, ktorý kontinuálne bojuje proti tuposti a byrokracii svojej otčiny.

Vybral som tri texty, fragment z Berliozových pamätí o jeho cestách v našom regióne, a dva od jeho najvýznamnejších súčasných interpretov. Článok o antiberliozovskej tradícii vo Francúzsku je od anglického dirigenta a muzikológa Johna Eliota Gardinera, popredného interpreta barokovej hudby na „pôvodných nástrojoch“. Vysvetľuje pozadie odmietnutia Berliozu vo Francúzsku od konca 19. storočia, aký to malo dopad na vnímanie skladateľa v jeho vlasti a sinusoidu jeho medzinárodnej slávy, ktorá sa striedala s čiastočným zabudnutím za posledných 100 rokov. Už za svojho života získal Berlioz najväčšie uznanie mimo Francúzska, hlavne v nemeckom regióne, v Anglicku a v Rusku ovplyvnil celú generáciu hudobníkov. A jeho orchestrácia Rákócziho pochodu už vyše 150 rokov právom dostáva do varu maďarských vlastencov.

S uznaním mal Berlioz problém najmä v Paríži a napríklad jeho opery sa nehrali za jeho života v parížskej Opere, hoci pri významných príležitostiach si raz štát inokedy monarchia objednávali jeho diela. Mal svojich neprajníkov v celom parížskom hudobnom spektre, pretože hlavným zdrojom jeho obživy bola hudobná kritika, no a jeho presné, ale ostré pero mu veľa priateľov nezískalo. Neskôr sa hudobníci vo Francúzsku delili na berliozovcov a antiberliozovcov a často dosť nezmyselne stavali proti sebe Berliozu a Wagnera. Fakt, že Debussy sa presne pred 100 rokmi pohrdavo vyjadril o Berliozovi, je už historickou kuriozitou, zato dnes je zarážajúce, že napríklad Pierre Boulez, najvýznamnejší žijúci francúzsky skladateľ a dirigent, pri hosťovaní vo Viedni za posledné roky Berliozovo dielo vôbec neuviedol. Navyše, keď už chce nejaký orchester zahrať Berliozu, často je to jeho Fantastická symfónia – geniálne dielo, ale príliš obohrané a jediné notoricky známe.

Ďalším príspevkom je interview s dirigentom Colinom Davisom a spolu s Gardinerom a muzikológmi Cairnsom a MacDonaldom sú títo Angličania najvýznamnejší Berliozovi interpreti a odborníci. Davis už od päťdesiatych rokov uvádza a nahráva Berliozu a najväčší festival Berliozovej hudby v roku 2003 nebol v Paríži, ale v New Yorku pod taktovkou Colina Davisa. Ďalší Angličan, David Cairns, je najväčším odborníkom na Berliozu a pred pár rokmi mu vyšiel dvojzväzkový životopis skladateľa. Nakoniec, editorom siedmich zväzkov Correspondance générale je tiež Angličan Hugh MacDonald.

V Paríži sa zatiaľ odohrávala ďalšia zo série antiberliozovských bizarností. Jeho telesné pozostatky mali byť premiestnené (proti jeho výslovnej vôli) do Panthéonu, no zásah prezidenta Chiraca tomu zabránil. Nie však kvôli Berliozovmu prianiu, ale pretože okrem iného francúzski starešinovia sa nevedeli zhodnúť, či do Panthéonu patrí aj hudobník! A tak ako zriedkakedy boli malichernosť a byrokracia k Berliozovi konečne zhovievavé a predišli príšernosti, akej musel byť svedkom, keď vykopávali a premiestňovali hrob jeho milovanej manželky a predtým múzy Harriet Smithsonovej.

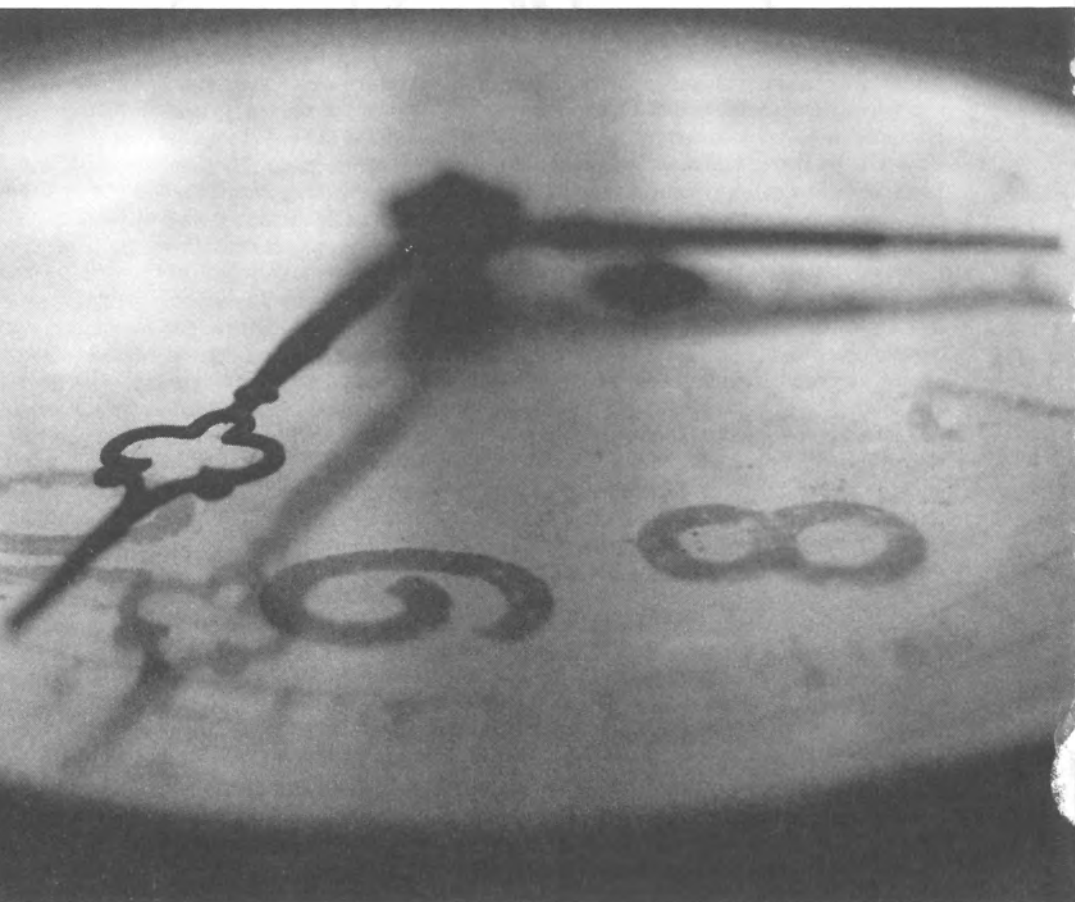
Blok otvára výber z Berliozových Pamätí (1865) a je o nás, totiž o strednej Európe – o jeho skúsenostiach vo Viedni, Pešti a Prahe. (Bratislava tam nefiguruje, ale keďže sa pľavil loďou medzi Pešťou a Viedňou, musel prejsť aj cez Bratislavu.) Vo všetkých troch týchto mestách – na rozdiel od snobského Paríža – zažil nesmierny úspech a ocenenie. Vívalo ho nielen nadšené publikum, ale aj bohatá intelektuálna a multikultúrna elita Rakúsko-Uhorskej monarchie. Berlioz to uznanlivo a vtipne opísal – neuniklo mu ani nacionalistické a politické napätie v centrách bývalej monarchie. Na záver, z jeho Pamätí som vybral úryvok (post-scriptum) kde sám popisuje svoju hudbu a svojich kritikov.

Pri čítaní Berliozových popisov týchto zaujímavých spoločností v prvej polovici 19. storočia sa mi opätovne vybavoval jeden fenomén z pozorovania slovenskej spoločnosti – je to asi všeobecný trend v celej strednej Európe či mimo nej, ale moja skúsenosť sa viaže na Bratislavu. Nechcem kritizovať, len konštatujem výsledky môjho subjektívneho prieskumu o postavení hudobnej kultúry v našom regióne, kde klasická hudba prestala byť vnímaná ako potrebná súčasť intelektuálnej výbavy. O čo ide? Ak sa slovenského vzdelanca spýtate na ktorékoľvek klasické literárne dielo, nepripustí, že ho nečítal. Jednoducho, priznať takúto neznaosť ho v našej spoločnosti radí medzi nevzdelancov a to nemôže pripustiť. A to píšem o spoločnosti, kde sa ešte stále veľa číta. Je to až komické, no považujem to za súčasť stredoeurópskeho intelektuálneho folklóru. Podobne je to s veľkými umeleckými alebo

spoločenskovednými smermi, ale našťastie narastajúca špecializácia týchto rôznych odvetví slovenským intelektuálom uvoľňuje ruky a ľahšie sem-tam pripustia neznalosť. Naschvál tento fenomén karikujem, pretože mi to poskytuje priestor, aby som vykreslil kontrast s tým, ako vnímajú a posudzujú klasickú hudbu. Vlastne ma potešilo ich časté a úprimné priznanie, že to-ktoré dielo nepoznajú a klasická hudba ich nezaujíma, prípadne len ako príjemné zvukové pozadie. Neznalosť Brucknerových či Mahlerových symfónií alebo povedzme Schumannových alebo Schubertových klavírnych kvartetov či kvintetov im vôbec neprekáža, nijako im to vo vlastných očiach neuberá na intelektuálnom ústrojenstve. Ako nesmierne sa to líši od čias, keď sa Berlioz potuloval s Lisztom po Prahe alebo keď v Bratislave žili Béla Bartók či Ernő Dohnanyi. Samozrejme, je to vo svete všeobecný trend, keď mnohí považujú troch tenoristov alebo Bocelliho za vkusné sklbenie klasickej hudby a niečoho, čo sa nazýva „moderné trendy“. Výsledok je len zvukový smog, ktorý na vás v nejakej forme a najradšej nahlas dolieha v každej bratislavskej (mesto si dosadzte) kaviarni či reštaurácii...

Jedným z poslání K&K je archeológia kritického myslenia. Pri počúvaní a čítaní Hectora Berliozu si uvedomujem, aké márne a samoučelné by bolo kritické myslenie, keby sme sa prostredníctvom umenia nemohli dotknúť večnosti. A ak vám k tomu poslúži práve Berlioz, nebudete v zlej spoločnosti: „Pri čítaní niektorých strán Berliozových Pamätí mi srdce búšilo tak silno ako nejakému študentovi pri čítaní príbehov o Indiánoch“ (Franz Kafka).

Knihy – monografie

Úvod do filozofie, Bratislava 1961, 1963

O vzťahu telesnej a duševnej práce, Bratislava 1962.

O vzťahu teórie a praxe, Bratislava 1962.

Marxistická teória poznania, Bratislava 1962.

Umenie a poznanie, Bratislava 1964.

Filozofia politiky, Bratislava 1966.

Marxistická filozofia, Bratislava 1966, 1967

Inštitucionálna revolúcia, Bratislava 1968 (skartované) (vyšlo po slovensky v časopise Teorija in Praksa, Ljubljana č. 6 a 7/1968, srbsky v časopise Pogledy, Skopje, 4/1968

Československá skúsenosť s reálnym socializmom (s Milanom Šimečkom),

Naše snahy, Toronto 1984. Následne vyšlo ako Veľký brat a Veľká sestra, Bratislava 2000.

Závadné písomnosti, Bratislava 1990.

Na vlnách Slobodnej Európy, Bratislava 1990.

Eseje, 1991.

Szlovák vagyok, Szlovák leszek, Kalligram, Bratislava 1993.

Čo s našimi Maďarmi?, Bratislava 1998.

Na vlnách Slobodnej Európy 1997-2001, Bratislava 2001.

A magyarkérdés Szlovákiában, Kalligram, Bratislava 2002